

נתקבלו במערכת

אורות החושן. דיני ממונות בימינו. דיני הרכב. הרב אורי סדן. עריכה: הרב עדו רכניץ. עפרה, מכון משפטי ארץ, תשפ"ה. 270 עמ'. (info@dintora.org)

הרב אורי סדן שימש שנים רבות כרבו של מושב נוב בגולן, וכעת הוא רבה של קהילת 'עוז והדר' בפתח תקווה ואב"ד לממונות ברשת בתי הדין 'ארץ חמדה - גזית'. הוא התמחה בדיני ממונות אקטואליים, וכבר כתב מאמרים רבים וכמה ספרים בענייני כלכלה והלכה, ביניהם על דיני עבודה, על סמכויות הרשות המוניציפלית, על היתר עיסקה בכלכלה המודרנית ועוד. ספר חדש חשוב זה כולל בירורים והכרעות בכל השאלות הקשורות למכירת וקניית רכב ומשומש, שכירות והשאלת רכבים, תאונות דרכים, תיקוני רכב, תשלום אגרות וקנסות, שאלות בענייני ביטוח ועוד, כך שאין כמעט אדם שלא ימצא בספר עניינים שנוגעים לו למעשה. הפרק האחרון עוסק בשאלה שבקרב תהיה אקטואלית - דיני הרכב האוטונומי, כולל עיסוק בשאלה שכבר דנו בה רבים על הקריטריונים שיש להטביע בתוכנה של הרכבים האלו שתקבע כללים בעניין קדימות בהצלה במקרה של תאונה העומדת להתרחש והרצון לצמצם את הנזק ככל האפשר, וכמובן שאלת היתר השימוש ברכב כזה בשבת. המחבר בקי ביותר בחוק הישראלי והבינלאומי ובפסקי הדין של בתי המשפט בישראל בכל הנושאים האלו, כאשר הוא נוהג על פי העיקרון שהחוקים שקבעה המדינה לטובת הציבור מחייבים הלכתית, 'דינא דמלכותא דינא'. הספר פותח בצורך הגמור להיות אדם ישר שפיו ולבו שווים, ולעמוד בניסיונות שעניין זה דורש בשעת קניית ומכירת רכב יד שנייה, בדיווחים על אירועי ביטוחי וכד', ולהימנע מכל רמאות בפירוש וגם במחדל (דהיינו באי-מסירת מידע שראוי היה למסור). המחבר מראה פעם אחר פעם שההלכה דורשת הגינות ויושר יותר מאשר דורש החוק, ושזה מחייב כל יהודי בכל זמן גם אם זה לא מוצא חן בעיניו והיצר הרע לוחץ... הספר פותח בכתב ברכה והסכמה של מורנו הרב יעקב אריאל שליט"א, שלמרות עיסוקיו הרבים עבר על כל הספר והעיר עליו הערות רבות (דרך אגב, יגתי ולא מצאתי את הערת הרב אריאל שמפנה אליה המחבר בהע' 106 שבעמ' 43). בעמ' 39 מחדש המחבר שהפתרון המקובל שבו המוכר אמור לפטור את עצמו מהחובה למנות את כל התקלות האמיתיות והמסופקות ברכב שלו - התנאה מפורשת שהמכירה היא 'as is' (או 'מה שיש זה מה יש'), שאחריה לא יהיו לקונה שום טענות על מצב הרכב - אינה תופסת על פי ההלכה, כי אין תוקף על פי הדין לויתור שאין לו גבולות ברורים. לדעת המחבר רק פירוט סוגי הפגמים שעליהם לא תהיה טענה, או קביעת הסכום המקסימלי שעליו הקונה מוותר אם ימצא פגם, תופסת במכירה מסוג as is. הרב סדן מזהיר גם ממימון הרכישה באופן שיש בו ריבית אסורה, כמו תשלום חלקי עם הקנייה והשאר בתשלומים הכוללים ריבית - במקרים האלו צריכים לוודא שקיים היתר עיסקה תקין ותקף ש'עוקף' את האיסור. בפרק על שאלת רכב נמצאים פרטים מעשיים ביותר, כולל החובות והזכויות של הטרמפיסט, שגם הוא סוג של 'שואל'. המפתחות המפורטים בסוף הספר מועילים ביותר, רק חבל שלמפתח המקורות לא נוספו גם ההפניות לספרי השו"ת והפסיקה הרבים שהמחבר השתמש בהם בספר. יישר כוחם של הרב סדן ושל מכון משפטי ארץ על היצירה החשובה והמועילה הזו, הבו לנו עוד מהאי שופרא דשופרא!

אורות התורה לראי"ה עם ביאור מאת הרב זאב סולטנוביץ'. הר ברכה, מכון הר ברכה, תשפ"ה. 411 עמ'. (sefer@yhb.org.il)

הספר הקטן 'אורות התורה' הוא מספרי מרן הרב קוק זצ"ל הנלמדים ביותר. יש בו אוצר בלום של דברים על התורה ולימודה ודרכיה וקדושתה, והמעמיקים בו מוצאים בו עוד ועוד. הוא יצא לאור ע"י רבנו הרב צבי יהודה זצ"ל בימי מלחמת העולם השנייה מתוך כתיב אביו הרב, ותלמידו הרב סולטנוביץ' מוציא לאור את ביאורו על הספר בימי מלחמת תשפ"ד-תשפ"ה שעדיין לא נסתיימה. מדובר על עריכה של שיעורים על הספר שנמסרו בישיבת הר ברכה ובמסגרות נוספות במשך שנים, שתלמידים מקשיבים ומוכשרים תמללו וסדרו וניפו באופן מדוקדק ומרשים ביותר. השיעור האחרון מסתיים בדברים על השלום הראוי בין תלמידי החכמים. כותב הרב קוק: 'משלומנו הפנימי נפרוס סוכת שלום על כל ישראל, וייקרא בנו בצדק שם ה' הפורס סוכת שלום עלינו ועל כל עמו ישראל ועל ירושלים'. ומסיים תלמיד תלמידי הרב סולטנוביץ': 'אף שחלפו מעל מאה שנים מאז כתיבת הדברים הם חשובים ותקפים גם בימינו, ואולי אף יותר בימינו. נדרש מאמץ רוחני גדול כדי שתוכל לצמוח מנהיגות ערכית ותרבותית, תלמידי חכמים של תורת ארץ ישראל שירוממו את העם והעולם למימוש חזון אחרית הימים'. שנזכה ונחיה ונראה.

בחזרה לחיים. ש"ר מנדל. ירושלים, מגיד, תשפ"ד. 171 עמ'. (office@korenpub.com)

לפני עשרים וכמה שנים יצאו בבוקר אחד שני נערים מהישוב תקוע שבמזרח גוש עציון לסייר במערת חריטון הסמוכה ליישוב. הם לא חזרו. כמה רועים ערבים מהסביבה שפגשו בהם שם סקלו אותם למוות, והרצח זיעזע בזמנו את המדינה כולה. אחת האימהות ששכלה באסון את בנה-בכורה יצאה אחרי ימי האבל הראשונים למסע רוחני ורגשי ארוך ועמוק, שהועיל לא רק לעצמה ולמשפחתה אלא גם לרבים אחרים שנחשפו לתובנותיה ולניסיונה בדבר הדרך הנכונה לניהול משברים קשים, ואיך לצאת מהם בצמיחה במקום שבברון לב. היא גילתה שהכאב עשוי לגלות בנו כוחות שלא היכרנו קודם, ולחזק אותנו וגם את הסובבים אותנו. בספר זה היא מרכזת את עיקרי משנתה בנושא הזה, כאשר הם נעים סביב השכול והאבל הפרטיים שלה - אבל אמורים להתאים גם לעיצוב התייחסות נכונה לצרות וכאבים ומשברים מכל הסוגים. בספרון המושקע הזה שישה פרקים: הוא מתחיל בתיאור הכאוס שבו נמצא האדם בעקבות האסון או המשבר שאירעו לו, מעיר על יחסו לקהילה העוטפת ויחסה אליו, מדגיש את הבחירה שעושה כל אדם לגבי הכיוון שאליו יפנה מהמקום שבו הוא נמצא עתה, ומאיר את היצירתיות הקיימת בבחירת הפעולות הנכונות והמועילות. שני פרקים עוסקים בזכירה ובהקדשה. בפרק הסיום מדגישה המחברת ש'חוסן' אינו רק חזרה לחיים הנורמליים שלפני האסון, אלא תחושה שממלאת את האדם בעוצמת החיים והצורך בפעילות חיובית בהם, והרצון להשיג יותר ממה שהיה רשום אצלו בתוכניות הישנות... בכל הספר פזורים דברים מתאימים ממקורותינו, וכל פרק מסתיים ברשימת שאלות שהקורא צריך להשיב לעצמו בעקבות הקריאה. מרשים ביותר.

ברוח עזה. סיפורי גבורה ממלחמת שמחת תורה. נעם ושירה ונגרבור. ירושלים, 'מעלה' ודברי שיר, תשפ"ד. 56 עמ'. (info@dshir.co.il)

המלחמה לא נסתיימה עדיין, וסיפורי הגבורה שנשמעים ממנה הולכים ומתגברים. בסדרת 'גיבורי האומה' לילדים מיסודה של עמותת 'מעלה' וההוצאה לאור 'דברי שיר' נדפס כבר הספר 'לכתך אחרי במדבר' על אסתר פולארד ז"ל, ועתה התמקדו המחברים המוכשרים בתריסר דמויות של גיבורים שנפלו בהגנה על שבעה יישובים במהלך שמחת תורה תשפ"ד. לתיאורים מצורפים ציורים שממחישים את הימים היפים שלפני ואת הקרבות עליהם מסופר ב-24 פרקי הספר המרשים הזה, שמצליח לשלב בין תיאורי האסון והגבורה והתקווה באופן מרגש. הספר מסתיים בפרק על אליקים ליבמן הי"ד שאיבטח את האירוע ביער געים והציל נפשות רבות עד שנפל מידי המרצחים, ומספר על פרויקט שידוכים שיזמה משפחתו לזיכרו, בניית בתים בישראל לעילוי נשמתו של מי שנפל ולא זכה להקים בית. ה' יקום דמו.

גלגל החוזר בהלכה. קובץ עיונים בסוגיות לא פתורות. אבישי נתן מייטליס. רחובות, תשפ"ה. פב עמ'. (050-7844820)

בדרך כלל לכל דבר בעולם וגם בהלכה יש סיבה ותוצאה, גורם ומה שנגרם ממנו. אמנם יש מצבים שבהם התוצאה הינה חלק מהגורם, ולא ברור מה הגורם ומה התוצאה. כך למשל אשה המתקדשת אפשר לומר שהקידושין אסרו אותה לכל העולם, ואפשר לומר שהאיסור שחל עליה לגבי העולם כולו הוא המקדש אותה לבעלה. לפעמים קיימים שלושה עניינים שצריכים להיעשות שבין כל שניים מהם ברור מי הקודם אבל השלישי מעורר סימן שאלה, או פסק הלכה שמשנה את המציאות שמשנה מצידה שוב את פסק ההלכה וחוזר חלילה, מעין מעגל חוזר. כמה מגדולי האחרונים עסקו הרבה בשאלות מהסוג הזה, ואת דעותיהם מסכם ומדגים הרב מייטליס, ראש כולל ודיין ברחובות, בכשלושים דוגמאות הכוללות תרשימי זרימה מאירי עיניים. הדוגמא האחרונה מהסוג הזה עוסקת במי שהיו לפניו מיני מזונות, פרי עץ, ורוטב שברכתו שהכל שהוא מסופק האם הוא טפל למזונות או לא. הדין במקרה זה הוא שיש לברך קודם על הספק לפני המזונות, אחרת לא יוכל לברך אח"כ על הספק. אולם כאשר יש לפניו גם תפוח האם יקדים עכשיו לברך בורא פרי העץ על התפוח ואח"כ יברך שהכל על הרוטב, ואז נמצא שהוא מברך על העץ לפני המזונות? יש מי שאמר שיש להקדים את הברכה על התפוח לפני הברכה על הרוטב מפני שברכת המזונות נדחית מפני ברכת שהכל במקרה זה, ולכן נותרה ברכת העץ מול ברכת שהכל והיא קודמת, וברכת מזונות תיאמר אחרונה. ויש מי שאומר שיקדים לברך שהכל, מפני שברכת המזונות קודמת תמיד לברכת העץ, וברכת שהכל קודמת למזונות מפני הספק, ואם כן על התפוח יברך בסוף. קשה להוכיח מי צודק...

המאבק על דין תורה בארץ ישראל בתקופת המשנה והתלמוד. ברכיהו ליפשיץ. ירושלים, יד הרב נסים, תשפ"ד. 322 עמ'. (info@yadharavnissim.co.il)

פרופ' ליפשיץ נחשב אחד החוקרים הבכירים בענייני המשפט העברי בדורנו, וכבר כתב

ופרסם הרבה. ספר זה עוסק בדרך שבה הצליחו חז"ל בדרך ניסית ממש למנוע מעם ישראל מלהתבלבל בתרבות הרומית, ובהמשך הרומית-נוצרית, ששלטה במשך מאות שנים בעם ובארץ, כשהוא שם דגש מיוחד על שמירת העצמאות המשפטית-הלכתית. חז"ל הרחיבו את לימוד התורה לכל שכבות העם, הם דאגו להקמת בתי דין בכל מקום, וגרמו לכך שעם ישראל יישאר עם ה' השומר את תורתו ואת דרכי אבותיו גם כשהוא נרמס ברגלי הליגיונות הרומאיים שהחריבו את מקדשו ובהמשך גרמו לו לגלות מהארץ. הספר עוסק בעיקר במוסדות ובדרכים שבהם בנו חז"ל את המשפט העברי במובן הרחב של המילה, עוסק בפשרה כמחליפה את הדין במקרים מסוימים ובדרכי האכיפה וביחס בין הדיינים לבין מוסד הנשיאות ובינם לבין בתי המדרש, דן בהגדרת 'עם הארץ' על סוגיו השונים ועל היחס לערכאות ועוד ועוד, ומעלה תמונה שלמה של המהפכה התורנית-משפטית המוצלחת שמחזיקה את עמנו עד היום. המחבר גם מצביע על קשרים בין המשפט הרומי הנהוג לבין הגדרות שונות במשפט העברי ונותן להם את מקומם הראוי, בניגוד לאנשי אקדמיה שמנסים בכל עוז להראות שחז"ל ניסו לחקות במקרים רבים את המשפט הרומי, מה שלא היה ולא נברא.

הסידור ממקורותיו. שבת קודש. משה צבי וידר. מעלות, תשפ"ה. 362+28 עמ'.
(thesiddur@gmail.com)

אחרי הספר על מקורות תפילות ימי החול שיצא לאור בשנה שעברה הגיע הכרך על תפילות השבת: הוא כולל הצגת מקורות הנוסח הקדומים ביותר של כל קטע תפילה כדי להגיע לנוסח המקורי, ולנסות להבין את דרך התהוות השינויים מהנוסח הזה עד הנוסח הקיים לפנינו בסידור. המחבר מנסה לקבוע מתי נוצרה התפילה או מתי הוכנסה לסידור (תקופת המקדש, חז"ל, הגאונים, הראשונים או האחרונים), מה הוא האיזכור הקדום ביותר שלה בספרות ההלכתית, ומהו כתב היד הקדום ביותר שלה הקיים היום, והתוצאות של השאלות האלו מוצגות באופן מקורי ומיוחד על הדף כולל צילומים, תרשימים, והערות תוכן ומחקר רבות שיועילו לכל מתעניין בתחום. לא מדובר בסידור תפילה אלא בספר עיון מהודר ומושקע למביני דבר.

חוג הראי"ה. שיעורי רבנו דוד כהן 'הרב הנזיר' על אורות הקודש. חכמת הקודש סדר ז.
עורכים: הרב הראל כהן והרב יאיר פרנק. ירושלים, 'אריאל' ו'נזר דוד', תשפ"ד. 25 +
טרט עמ'. (nezerdavidail.com)

תורתו של מרן הראי"ה זצ"ל לא מפסיקה לנבוע ולהוציא פירות ופירי-פירות. כרך גדול ומרשים זה הוא כרך רביעי בסדרה הכוללת חלק משיעורי תלמידו המובהק הרב הנזיר זצ"ל על 'אורות הקודש' שנמסרו במסגרת 'חוג הראי"ה', והיא מכילה את השיעורים שנתנו בין השנים תשכ"ד-תשכ"ז. בימים ההם, כמנהגו מאז נפילת העיר העתיקה במלחמת השחרור, לא יצא הרב כלל מביתו, אך כמה ימים אחרי השיעור ה-12 (מתוך 19 השיעורים שבסדרה הזו), שבו דיבר על 'הזרחה פתאומית' שעומדת להופיע על העם והארץ, פרצה מלחמת ששת הימים. השיעור ה-13, הראשון אחרי המלחמה, כלל את מילות הראי"ה 'כעת אורו

של משיח מתנוצץ, והרב הנזיר אמר על כך: 'ראינו את זה בעינינו'... העריכה המוקפדת והמדוקדקת ניכרת בכל עמוד, ובעיקר במפתחות המפורטים מאוד שבסוף לכל ארבעת כרכי 'חוג הראי"ה'. מלאכת הוצאת כתבי הרב הנזיר זצ"ל לא תמה, וכל כך כזה מוסיף הרבה אורה וטובה לעולם.

חסד שבמלכות. צדקה ממלכתית ומדינת רווחה לאור ההלכה. עורך: הרב עזריאל אריאל. ניצן, מרכז תורה ומדינה, תשפ"ה, 508 עמ'. (merkaz@toramedina.org.il)

מדינות העולם מתחלקות בין אלו שבהן שולטת גישה סוציאליסטית לבין אחרות בעלות גישה קפיטליסטית. הסוציאליזם מצפה שהמדינה תיקח אחריות ותטפל באזרחים בעלי קשיים כלכליים או בריאותיים וכד', והקפיטליזם סובר שהנושאים האלו כעיקרון אינם מוטלים על המדינה אלא על כלל האזרחים, בהתאם לרצונם החופשי. למעשה הקומוניזם, שהוא הסוציאליזם הקיצוני, כבר קרס ברוב המדינות שבהן הוא שלט, ומנגד רוב המדינות הקפיטליסטיות מתנהלות כמדינות רווחה ומקדישות אמצעים וכוח אדם לטפל בנזקקי החברה, אבל עדיין הפער המחשבתי והמעשי בין שתי הגישות גדול. ומה אומרת על כך תורתנו הקדושה? צוות שלם של תלמידי חכמים, בראשות הרב עזריאל אריאל רבו של היישוב עטרת שבבנימין, עסק בנושא במשך שנים במסגרת 'מרכז תורה ומדינה' שבראשות הרב יגאל הכהן קמינצקי שליט"א, לשעבר רבו של גוש קטיף, השוכן כעת ביישוב ניצן. מסקנתו היא שלפי היהדות הבסיס הרעיוני והמוסרי לצורך לטפל בחלקים בחברה שנדרשת להם עזרה הוא ערך האחוה, הבא לידי ביטוי במעגלים שונים - מעגל משפחתי, מעגל קהילתי ומעגל ממלכתי, ולפעמים אפילו במעגל כלל-אנושי. בניגוד לגישה המשפטית, שבאה לידי ביטוי בארץ בבג"ץ 'קיום בכבוד' שקבע שיש זכות חוקית לאזרח הנזקק לתבוע מהמדינה שתסייע לו (עד לגבול מסוים כמובן) - לפי ההלכה אין זו 'זכות' של האדם אלא חובה המוטלת על הציבור במעגלים השונים הנ"ל לסייע לזקוק לעזרה, כאשר הציבור רשאי לפי קריטריונים מסוימים לקבוע למי וכמה ומתי ראוי לסייע. הספר כולל שישה עשר פרקים, ובהם מתבררים ההבדלים בין צדקה פרטית לצדקה ציבורית, גדרי כפייה בצדקה, הצדקה בקהילה היהודית מול הצדקה במדינה היהודית, אחריות האדם על עצמו, הגדרת 'די מחסורו אשר יחסר לו', אחריות הציבור לשיקום הנצרך, היחס לנכים ועוד ועוד, הכל מתברר ומתפרט על פני כ-450 עמודים עם אינסוף הפניות לדברי חז"ל ופוסקי כל הדורות, כולל כיווני מחשבה מתוך ספרי מוסר והגות, וגם תובנות מתוך מחקרים משפטיים וסוציולוגיים. מסקנת העורכים היא שכיוון-המבט בעניין התמיכה בנזקקים צריך להיות שונה מהקיים: לא אחריות עליונה של המדינה, וסיוע של עמותות אזרחיות למי שנפל בין הכיסאות - אלא טיפול משפחתי-קהילתי מאורגן ומסודר בזקוקים לעזרה, וקבלת סיוע בשעת הצורך ממוסדות המדינה. המטרה היא שהפרט, המשפחה, הקהילה והמדינה ישתלבו יחד בפתרון הבעיות הכלכליות והחברתיות של העשירונים התחתונים. האחוה גורמת לנטילת אחריות של כל המעגלים שסביב לנזקק כדי לשנות את מצבו, וההנחה היא 'כי לא יחדל אביון מקרב הארץ'. נספח רחב עוסק בצדקה ממלכתית בתנ"ך ובמפרשיו. בסוף הספר נמצאת ביבליוגרפיה מקיפה, אבל היה מתבקש גם מפתח לכללים ולפרטים הרבים שבספר -

והוא חסר. למעשה מהווה הספר מדריך הלכתי לנושאי רווחה וחסד לאומיים, וההשפעה של הציבור התורני על מוסדות המדינה צריכה לבוא לידי ביטוי גם בשימוש בכללים ובהנחיות שבספר החשוב הזה במשרד הרווחה, בביטוח הלאומי, ובמשרד האוצר כמובן...

יבין שמועה. על הלכות שחיטה ובדיקה וטריפות. מאת רבנו שמעון בן צמח דוראן. מהודר ומתוקן על פי כתבי יד והדפוס הראשון עם הערות וציונים ומבוא ונספחים ומפתחות. עורכים: הרב אברהם יעקב גולדמינץ והרב יואל קטן. הדפסה חדשה עם הוספות. שעלבים, מכון שלמה אומן, תשפ"ה. 384 עמ'. (wso@shaalvim.co.il)

הספר 'יבין שמועה' בדפוסו הראשון (ליוורנו תק"ד) כלל נוסף לחיבור 'יבין שמועה' עצמו, שכולו עוסק בענייני כשרות וטריפות, גם את הספר 'מאמר חמץ' עם פירוש ההגדה גם הם מאת הרשב"ץ, ואת הספר 'תיקון שטרות' מאת הרשב"ש בנו ועוד. לפני תשע שנים הוציא לאור מכון שלמה אמן מהדורה חדשה ומתוקנת של ספר 'יבין שמועה' על שחיטה וטריפות על פי כתבי יד והדפוס הראשון עם הערות רבות רובן מאת הרב אברהם יעקב גולדמינץ, ועתה אחרי שהספר אצל מהחנויות יצאה לאור הדפסה חדשה עם נספח ובו הגהות ותיקונים והוספות על פי סדר הדפים, תועלת גדולה לכל העוסקים בענייני כשרות. הספר 'מאמר חמץ' עם פירוש ההגדה לרשב"ץ יצא לאור בההדרת הרב דויד 'צחקי בתוך קובץ' 'שימושה של תורה' שנדפס ע"י כולל חזון איש לפני שנים רבות, ובקרוב סוף סוף הוא אמור לצאת לאור כספר נפרד במהדורה מתוקנת ומושלמת ע"י ישיבת 'אהבת שלום' שבירושלים.

ירושתנו. ספר שלושה עשר. ספר שנה לתורתם של חכמי אשכנז. עורכים: הרב שלמה י"ל הופמן והרב יוסף שלמה מאיר. בני ברק, מכון מורשת אשכנז, תשפ"ה. תל עמ'. (yerushaseinu@gmail.com)

כעשרים מאמרים ועוד הערות, וכן לוח למנהגי בית הכנסת על פי מנהג אשכנז המקורי, נמצאים בכרך זה, שמהווה חלק מחידוש וריענון מנהגי אשכנז המקוריים בארץ הקודש בדור האחרון. המאמרים כוללים דברים מאת גדולי אשכנז עם מבואות מקיפים וביאורים וציונים, ובהם מאמר חשוב על שיעור האמה לפי בעל החוות יאיר, מחלוקת בין הרב יחיאל יעקב ויינברג לבין ר' חיים מברסק בעניין יסוד איסור הפלת עובר והשלכותיה למעשה, בירורים בענייני מנהגי ראש חודש באשכנז ובקשר למנהג הקדום שרק אדם אחד אומר קדיש, ועוד רבים. ידידי הרב בנימין שלמה המבורגר, מיוזמי כל המפעל הזה, כתב על השמועה שקיימת סכנה בל"ג שנות רבנות במשפחתו של החת"ס, אחרי שהחת"ס עצמו וכמה דורות אחריו 'מלכו' בדיוק ל"ג שנים ולא יותר. רב מצאצאי החת"ס חשב להתפטר מחמת שמועה זו מתפקידו הרבני שמא לא יסיים בשלום את השנה ה-33 לרבנותו, ורב"ש המבורגר מוכיח לו שהחשבונות אינם מדויקים ושלשמועה זו אין מקור, ולהיפך - רבים מצאצאי החת"ס שמשו ברבנות בשלום ובבריאות הרבה יותר שנים מאשר ל"ג, כך שאין לרב השואל ממה לחשוש...

ירחון האוצר. גיליון המאה. אדר תשפ"ה. עורך ראשי: הרב משה בוטון. תרסח עמ'.
(HaOtzar5777@gmail.com)

כבר כתבתי כמה פעמים במדור זה על כתב העת התורני האלקטרוני 'האוצר', שיוצא לאור כבר כשמונה שנים ביוזמתם של כמה ממשפתי הפורום התורני שעל-יד אתר 'אוצר החכמה', הספרייה התורנית הענקית הממוחשבת שהתועלת שבה עולה על כל דמיון. בפורום הנ"ל נידונים דברי תורה והלכה במגוון רחב של נושאים ושל כותבים בשירשורים רבים ושונים, אך הורגש בו החיסרון של במה שתכיל גם עיונים עמוקים ורחבים ולא רק שיח כעין בית-מדרשי. אמנם קיימים כתבי עת תורניים, אך באופן טבעי הם מוגבלים בכמות המאמרים ובגודלם, וחלק מהם מפנים מקום מיוחד לתלמידי חכמים ידועים ופחות מקום לצעירי הצאן. כדי להוציא כתב עת מודפס צריך מקור תקציבי, וגם זה אינו עניין של מה בכך. וכך התחילה היוזמה להוציא לאור כתב עת אלקטרוני שעלויותיו מינימליות, ומבמה צדדית וזניחה-יחסית הפך תוך כמה שנים 'ירחון האוצר' לכתב עת מכובד, שגם תלמידי חכמים ידועים לא מונעים את טובם התורני ממנו. בדור שהתורה חביבה על לומדיה, שמתרבים בכמות ולעיתים קרובות גם באיכות, מתאימה הבמה החדשה הזו לכותבים רבים מכל הסוגים ככפפה ליד, וגם הקוראים והלומדים בבמה זו מתרבים מגיליון לגיליון. ב'האוצר' מתפרסמים סוגים מגוונים של מאמרים מצד נושאים ומצד אורכם ומצד סגנונם, וגם הכותבים שייכים לכל סוגי בתי המדרש התורניים בארץ, כמו גם העורכים עצמם. המאמרים עוברים עריכה קלה כדי להרבות בתועלתם, ומאות המאמרים שהתפרסמו כבר והתגובות של הכותבים והקוראים מוכיחים את הצורך בבמה זו, ואת הצלחת עורכיה לשמור על איכותה, ובעיקר על העמידה במשימה החודשית של הוצאת הגיליון לאור ללא עיכובים. במשך השנים נוצרו מדורים ספציפיים כדי להרבות את הסדר והנוחות בלימוד בירחון, ובהם אוצר גנוזות, אוצר הזמנים, אוצר חקר ועיון, אוצר לכל אחד מחלקי השו"ע וגם לקודשים, אוצר תולדות, ולאחרונה גם פתח אחד העורכים, ידידי הרב הראל דביר שליט"א מהיישוב נריה, מדור לסקירת ספרים שיתחרה בע"ה עם מדור 'נתקבלו במערכת' זה... לקראת הגיליון המאה הייתה מחשבה לארגן כנס תורני גדול ומכובד, אך לבסוף הוחלט להפנות את המאמצים לגיליון רחב היקף ומיוחד במינו שגם יודפס על נייר לשם שינוי, לתועלת הרבים. יישר כוחם של העורכים שמקדישים שעות אינסופיות למפעל הענק הזה, שאחריתו מי ישרנה. כבוד לתורה!

כעת חיה. פרקי זיכרונות ועדות משנות הזעם. חיה ליבוביץ, עם הוספות מאת בנה הרב יעקב קאפל רייניץ. ירושלים, תשפ"ה. 157 עמ'. (054-8461484)

בשנים הראשונות של מלחמת העולם השנייה הייתה הונגריה שותפה ובת חסות של גרמניה, ולכן שואת יהודיה נדחתה. אולם באביב תש"ד השתלטו הנאצים על המדינה, ובשיתוף פעולה מלא עם כוחות הביטחון ההונגריים ועם רוב האזרחים הם החלו ברצח שיטתי ומזורז של יהודי הארץ, למרות שאז כבר היה ברור שגרמניה עומדת להפסיד במלחמה. המחברת לבית זוסמן-סופר מספרת ביומן זה, שנכתב בהונגרית בחודשים שבהם שהתה עם בנה במעצר

בריטי בקפריסין כאשר ניסתה לעלות לארץ כמעפילה, את תולדותיה ותולדות משפחתה הרבנית המכובדת, ובפירוט את ניסי הישרדותה בהשגחה פרטית גלויה באותה שנה ארורה, ועל הצלחתה לשמור את בנה היחיד יעקב קאפל 'קופי' בריא ושלם בתוך האירועים הקשים שאירעו סביבו. הרב רייניץ בעצמו התחיל לתרגם את היומן המרגש הזה ולערוך אותו כבר לפני שנים רבות, אך הוא לא עמד בכך - הזיכרונות הקשים הציפו אותו עד ללא נשוא והוא לא היה מסוגל להמשיך. עתה בימי זיקנותו החליטו בני המשפחה לסיים סוף את המלאכה, דאגו להשלמת התרגום ולעריכה ולהוספת הסברים ותמונות וטבלאות משפחתיות, והנה לפנינו לדורות עדות נאמנה על נס הצלה פרטי שפרוס על פני פרטים ואירועים רבים מספור, שמתאר בצבעים טבעיים את אכזריות הגויים ואת שנאתם העמוקה ליהודים, מדגיש את חשיבות שמירת המסגרת והמסורת המשפחתיות והעברתן לדורות הבאים, ומסיים בנס קימום עם ישראל ותורתו בארץ ישראל בימינו ולעינינו. בריאות שלמה ואריכות ימים לידידי הרב רבי יעקב קאפל שליט"א, בריך רחמנא דיהבך לן ולא יהבך לעפרא.

מדרכי אבות. על פרקי אבות. חלק א. ירושלים, דרכי הוראה לרבנים, תשפ"ד. תקן עמ'. (mamrmordechai@gmail.com)

רבנו הראשל"צ רבי מרדכי אליהו זצ"ל זכה, נוסף לכל שאר מעלותיו, לפה מפיק מרגליות. על פני במות רבות בכתב ובעל פה נשא את דברי תורתו בכל חלקי התורה, ובהם גם דברים רבים המבארים את משניות מסכת אבות או מוסיפים עליהן או מקושרים אליהן וסיפורים ודברי מוסר ויראת שמים יקרים מפז. על כל האוצר הזה טרחו ויגעו בני הרב שליט"א ואברכים בבית המדרש 'דרכי הוראה לרבנים' שהרב ייסד עוד בחייו, ולפנינו כרך ראשון מתוך שלושה על מסכת אבות בסדרה ההולכת וגדלה 'דברי מרדכי' של כתביו הנדפסים עתה זה אחרי זה. המהדירים הוסיפו מדור בשם 'גדול שימושה' ובו הנהגותיו של הרב וסיפורים מיוחדים עליו, דבר נאה ומתקבל.

מעֵשֶׁה אֶרֶג לְאַהֲרֹן. ארץ ישראל ובבל בתקופות המשנה והתלמוד. אהרן אופנהיימר. עורכים: יובל שחר, ורד נעם, ישעיהו גפני. ירושלים, מוסד ביאליק, תשפ"ה. 440 עמ'. (02-6783554)

פרופ' אופנהיימר היה מגדולי חוקרי תולדות ישראל בתקופת חז"ל. הוא כתב וערך עשרות ספרים ומאות מחקרים, וחלק ממאמריו, אלו שעוסקים במרד בר כוכבא, במוסד הנשיאות, וביהודי ארץ ישראל ובבל בימי המשנה והתלמוד והיחסים ביניהם, נאספו בספר זה, שהוא החל להכינו בחייו אך לא זכה לראות בסיומו, והספר המרשים הזה יצא לאור שלוש שנים לאחר פטירתו בעזרת חבריו ותלמידיו ובני משפחתו. כ"ז פרקים בספר, ועוד פרק פתיחה העוסק בדמותו הענקית של רבי יהודה הנשיא, ובו גם נמצאים עקרונות השימוש לפי שיטתו של אופנהיימר בספרות חז"ל כמקור היסטורי. שתי נקודות מקשות על כך - ראשית רוב ככל ספרות חז"ל נכתבה כדברי הלכה ואגדה בעלי משמעות הלכתית ומוסרית ולא כסיפור עובדות

שאיננו, ולכן יתכן שבמעבר הדברים במהלך הדורות לא ניתן משקל משמעותי לדיוק בפרטים ההיסטוריים; ושנית - חלק מהדברים נכתבו במרחק גדול של זמן ומקום מהתרחשותם בפועל, ואחרי שהם עברו מרב לתלמיד ומבית מדרש אחד לאחר ומכלי ספרותי אחד למשנהו, וזו סיבה נוספת לכך שיתכן שהדיוק בפרטים ההיסטוריים אינו מושלם. ובכל זאת, בניגוד לחוקרים אחרים שבחרו עקב הקשיים האלו לסמוך על תאוריות וספקולציות יותר מאשר על דברי חז"ל כתובים וחתומים, מצא פרופ' אופנהיימר בדרך-כלל את שביל הזהב, והצליח לתאר אישים ותקופות ואירועים באופן אמין ומדויק כשהוא מתבסס על דברי חז"ל ונעזר גם בכל האמצעים האחרים - הממצאים הארכיאולוגיים, דברי ההיסטוריונים הרומיים ועוד. כך למשל, בדבר הסיבה לפריצת מרד בר כוכבא, הוכיח המחבר שמניעת ברית המילה לא הייתה הסיבה העיקרית - אלא דווקא בניית העיר האלילית איליה קפיטולינה על חורבות ירושלים. הוא גם מוכיח שכפי שכתב הרמב"ם בסוף הלכות מלכים 'מלכותו' של בר כוכבא הייתה ריאלית לחלוטין בניגוד למסורות הנוצריות שהיא הייתה ניסית ועל-טבעית, והציפייה של החכמים הייתה שהמרד שלו, אחרי כל ההכנות הממושכות שנעשו והאחדות בעם שהושגה, יצליח להביא לעם ישראל בארצו עצמאות, או לפחות סוג של אוטונומיה. הכישלון של המרד היה מכה קשה ביותר, כך שרק בחסדי שמים, ובזכות דמותו המיוחדת של רבי יהודה הנשיא בדור שאחריו, התאושש עם ישראל וחזר לתפקד לדורות. פרופ' אופנהיימר היה יהודי שומר מצוות, בוגר תיכון צייטלין בתל אביב, ששימש שנים רבות כחוקר ומרצה ובעל תפקידי חינוך וניהול באוניברסיטת תל אביב, ולמרות האובייקטיביות המחקרית שלו הגישה שלו לחז"ל, ולתורה שבעל פה שנמסרה על ידם, בדרך כלל חיובית במוצהר, מה שאי אפשר לומר על כל חוקרי האקדמיה בימינו...

משיב נפש. הגדה של פסח עם פירושי עץ יוסף וענף יוסף. ירושלים, תשפ"ה. רפו עמ'.
(otsarhatfilot@gmail.com)

בגיליון הקודם סקרנו את המהדורה החדשה הנפלאה של הסידור המפורסם 'אוצר התפילות' שהו"ל מחדש הרב ראובן אדלר מירושלים, וההגדה הזו מהווה המשך לאותו מפעל. המפרש הידוע רבי חנוך זונדל מביאליסטוק הוציא לאור בשנת תר"ג בוורשה את ספרו 'משיב נפש' על ההגדה, אך משום-מה הספר כמעט שלא נודע, ולא נדפס מחדש מאז. למהדורה החדשה והמתוקנת של הגדה זו הוסיף הרב אדלר חיבור בשם 'ילקוט גלות ויציאת מצרים' מאת רבי חנוך זונדל הנ"ל שנותר עד עתה בכת"י, ויש בו לקט מדרשים וביאורים מתוקים על ענייני יציאת מצרים, ותועלת רבה קיימת בהוצאתם לאור. בקרוב אמור לצאת לאור גם החלק השלישי של אוצר התפילות במהדורתו החדשה, יישר כוחו של המהדיר החרוץ.

משפט הנהנה. דיני הנהנה ממון אחרים ופעולותיהם. דוד בריזל. מודיעין עילית, תשפ"ה. שני כרכים [כ-1250 עמ']. (9298027@gmail.com)

הרב בריזל, ראש כולל ומורה הוראה במודיעין עילית, דיין בביה"ד של ר"נ קרליץ זצ"ל בבני ברק וחסיד קרלין סטולין, הוא מחברם של ספרים ומאמרים חשובים. עתה הוא

מציג לפנינו ספר חדש מפרי עטו העוסק בעיקר בעניין אחד: מתי הנהנה מממון אחרים או מפעולה של אחר חייב לשלם על כך ומתי הוא פטור, כאשר לשאלה זו אינסוף משמעויות הלכתיות אקטואליות. הנושא הזה קשור לסוגיות 'זה נהנה וזה לא חסר', 'היורד לשדה חברו והשביחה', 'המקיף את חברו מארבע רוחותיו', 'הפורע חובו של חברו שלא מדעתו', 'המבריה ארי מנכסי חברו', 'המציל ממונו של חברו מן הדליקה' ועוד רבות אחרות, והכינוס של כל מקורות ההלכה ודברי הפוסקים ראשונים ואחרונים למקום אחד בסדר ותכנון מפורטים הוא עבודה ענקית שהמחבר עמל עליה שמונה שנים רצופות, ולא בא כבושם הזה בנושא זה מעולם. שתי סוגיות אקטואליות ביותר נובעות מהנושא הכללי הזה, והן דיני התשלום בתחבורה הציבורית ודיני זכויות יוצרים, ולהם חיבר המחבר קונטרסים מיוחדים מפורטים בסוף הכרך הראשון (הקונטרס שעוסק בדיני התשלום בתחבורה הציבורית מכונה בחצי-חיוך 'משפט הרב-קו'...). הכרך השני כולל עשרות עיונים למדניים-הלכתיים המקיפים את כל הסוגיות הנ"ל, עבודת ענק הראויה לכל שבח.

ספר הביאור. פירוש לנביאים ראשונים. רבי תנחום הירושלמי. תרגום מערבית-יהודית ע"י אפרים ברק. ירושלים, מוסד הרב קוק, תשפ"ה. 22+תקסח עמ'. (02-6526231)

רבי תנחום הירושלמי שחי בקהיר שבמצרים דור אחרי הרמב"ם, בתחילת האלף השישי, היה ת"ח ופרשן מקרא ומומחה בלשון הקודש. הוא כתב (בערבית-יהודית כמובן, ככל חכמי דורו ומקומו) ספר חשוב שהוא מילון של המונחים שבהם השתמש הרמב"ם, שיצא לאור רק בדורנו במהדורה מדעית, ואת ספר הביאור לנ"ך שחלקים קטנים ממנו יצאו לאור בעשרות השנים האחרונות בבמות שונות. עתה יוצאת לאור מהדורה מדויקת אך שימושית ונוחה של הביאור הקדום והחשוב הזה על הנביאים הראשונים, שמלא בחידושי פשט נפלאים. כך למשל בספר שופטים פרק יא פסוק לו מבקשת בת יפתח מאביה הפוגה של חודשיים בהם 'אלכה וירדתי על ההרים'. והרי להרים עולים, לא יורדים! משיב רבי תנחום: א. לעיתים לאותה מילה יש משמעויות מנוגדות, והרי אצל דוד נכתב גם 'וירד הסלע' (שמ"א כג, כה) וגם שם הכוונה לעלייה. ב. משמעות ה'ירידה' כאן היא בכייה, כמו 'אריד בשיחי' (תהילים נה, ג). ג. בלשון 'ירידה' יש גם עניין של אבלות, וכוונתה הייתה להתאבל על ההרים. וזו רק דוגמא אחת לדקדוק של רבי תנחום בפשט הכתוב. דוגמא נוספת: רבי תנחום מתחבט בשמ"ב פרק יג פסוק יג, בניסיון של תמר למנוע מאמנון את העבירה באומרה לו 'דבר נא אל המלך כי לא ימנעני ממך' - איך יתכן שהמלך לא ימנע מאח לשאת את אחותו? ראשית הוא מביא את פירוש חז"ל שתמר הייתה בת אשת יפת תואר כשזו הייתה עדיין גויה ולכן הלכתית אינה נחשבת אחותו של אמנון, והוא מוסיף: 'וזה על דרך הדרש (ובכת"י אחר הלשון 'כך אמרו מוסרי המסורת עליהם השלום'), אולם האמת שהיא הונתה אותו לזמן מה כדי להשקיט את יצרו ולהימלט ממנו לעת עתה, אך הדבר לא הועיל במאום'. רעיון מעניין. ייש"כ למתרגם והמהדיר ד"ר ברק וברכת הצלחה להמשך המלאכה.

ספר תהלים עם פירוש רש"י ועליו ביאור מראה רחל. ישראל איסר צבי הרצג ויוסף קמנצקי. ירושלים, מוסד הרב קוק, תשפ"ה. תצה עמ'. (02-6526231)

חלק ניכר מפסוקי ספר תהלים כלולים בסדרי התפילה הקבועים שלנו, והבנת הפשט ועומק הפשט שלהם אינה רק לימוד תורה אלא גם חלק מ'עיון התפילה' החיובי והנדרש. המחברים, תלמידי חכמים ותיקים, כבר חיברו פירושים על רש"י על כמה מספרי התנ"ך, ועכשיו הגיע תורו של ספר תהלים. הם דייקו בנוסח רש"י ועיינו במקורותיו ובמפרשיו, והוציאו דבר מתוקן מתחת ידם.

עטרת זקנים. כתבי הרב אברהם שמואל בנימין שפיטצער. עורך: הרב מאיר צבי שפיצר. ישראל, תשפ"ה. רכה+33 עמ'. (dovi.shachor@gmail.com)

הרב אש"ב שפיצר זצ"ל נולד בשנת תרל"ב בהונגריה הגדולה, וגדל והתחנך בתחום השפעתם של צאצאי החתם סופר ותלמידיהם. אחרי כמה תפקידי רבנות מונה בשנת תר"ע לרבה של העיר החשובה המבורג שבגרמניה. הוא הפך לדמות מופת של רב קהילה למדן, חרוץ, פעיל, עוסק בצרכי ציבור באמונה במיקרו וגם במאקרו - בענייני קהילתו ובענייני יהדות עולמיים, והספיק גם לעסוק בשאלות ההלכתיות הקשות שגרם השלטון הנאצי לקהילות גרמניה עוד לפני שאפשר היה לנחש מה יהיה בסופן, כמו קונטרס גדול בעניין היתר שחיתת עופות דווקא עם הורדת כל המפרקת, כפי שגזר השלטון הנאצי, אותו שלח לכמה מגדולי הדור וזכה לקבל עליו הערות גם מהחזו"א, וגם תשובה בעניין היתר שחיתת בהמות לאחר שקיבלו שוק חשמלי, עד שנפטר בגיל ס"ב בשנת תרצ"ד. הוא הותיר אחריו כתבים רבים בכל חלקי התורה בעיון ובהלכה ובדרשנות, ואת רובם נטל עמו לאנגליה בנו ר' משה מרדכי שהצליח לעזוב את גרמניה לפני פרוץ המלחמה. אך הכתבים אבדו בנסיבות מצערות ונותרו רק שרידים מהם, וכן נמצאו כמה מאמרים שהתפרסמו בעבר. את כל זה, עם תולדות המחבר ומשפחתו וזמנו (בקצרה בעברית בראש הספר, ובאריכות באנגלית בסופו) ליקטו וערכו וסידרו (ותרגמו לעברית בשעת הצורך) נכדיו וניניו, והתוצאה היא ספר נאה מלגו ומלבר, שמהווה מצבה מכובדת לרב שפיצר זצ"ל עצמו ולעוד רבנים שהחזיקו במסירות נפש את הקהילות בגולה בדור שקדם לשואה, כשהם במלחמה מפנים ומאחור, מול העמארצות והחילוניות והרפורמה והאנטישמיות - והם מצליחים בכל זאת לשמור בקהילתם על מאות משפחות שהתורה היא מרכז חייהם, דבר לא מובן מאליה לא בימים ההם ולא בזמן הזה. "זו סימנים בספר, חלקם קונטרסים הלכתיים ארוכים, וחלקם חידושים על כמה דפים ממסכתות שונות שנותרו מתוך הכתבים הרבים שאבדו. יישר כוחם של צאצאי הרב שפיצר בארץ ובחול"ל שגמלו בספר זה חסד עם המתים ועם החיים.

עשרה נתיבים אל ה'. הרב יונתן זקס. ירושלים, מגיד, תשפ"ה. 147 עמ'.
(office@korenpub.com)

ספרי הרב זקס ממשיכים להופיע בעברית זה אחר זה, בעקבות פעילותה של עמותת 'מורשת הרב זקס'. ספר מוקטן ואלגנטי זה מציג לפני הקורא עשרה נתיבים שלדעת הרב זקס עשויים

לקרב אותו לאלוקים, כאשר במקביל כל פרק הוא נקודת פתיחה להתבוננות אישית פנימית של כל אחד על עצמו. עשר הדרכים כוללות העמקה בזהות היהודית, הכרה ושימוש בנתיב התפילה שבו האדם מדבר אל ה', נתיב לימוד התורה שבו האדם שומע את ה', נתיב המצוות שבו האדם פועל למול ה', נתיב הצדקה ורדיפת הצדק, נתיב החסד והחמלה, ההתקרבות לארץ ישראל - ארצו היחידה והמיוחדת של העם היהודי לדורותיו, נתיב קידוש השם בחיים ונתיב לקיחת האחריות על העתיד היהודי הפרטי והמשותף. כל פרק מתחיל בכמה עמודי תיאור והסבר, ובעקבותיהם מובא לקט של מקורות רבגוניים שאמורים לסייע לקורא ליישם את ההליכה בנתיב אותו מציע הפרק. כך למשל בפרק השמיני על ארץ ישראל מתחיל הרב זקס בתיאור הקשר המיוחד ההיסטורי והדתי של העם הנבחר לארץ הנבחרת, מדבר על התפקיד העולמי המיוחד של עם ישראל בשעה שהוא חי בארצו, מזכיר את הצהרת בלפור ואת החלטת חבר הלאומים שהם עד היום הבסיס המשפטי הבינלאומי לתקומת מדינת ישראל, ובהמשך הוא מביא לקט מנבואות הנביאים על גאולת העם והארץ, אמירות של כמה מגדולי אומות העולם שמאשרות את הקשר המיוחד בין עם ישראל לארצו, אומר כמה מילים על מכתבו של נפוליאון לאומה היהודית כאשר תכנן לכבוש את הארץ ולהציע לעם היהודי להקים בה את מדינתו, מצטט כמה משפטים ממגילת העצמאות, ומסיים בתפילה לשלום ולגאולה שלמה בארץ. דברים קצרים, אלגנטיים, מרגשים, משכנעים ונוגעים ללב.

עת לחננה. ביאורים לתפילת מוסף של שבת. אלחנן אשר הכהן אדלר. ארה"ב, תשפ"ה. 13+שס עמ'. (rabbiadler@gmail.com)

זו מהדורה שנייה מורחבת ומתוקנת של החיבור שיצא לאור לראשונה בתשע"ו ובו ביאור מקיף ומיוחד של תפילת מוסף של שבת. במהדורה זו נוסף גם חיבור שלם בשם 'טעם למוסף תקנת שבת' שנכתב לפני כחמש מאות שנה ע"י רבי יוסף הכהן מהאי קורפו הסמוך ליוון, והמחבר הדפיס אותו מחדש מהודר ומתוקן כולל דברים על המחבר ומקומו וזמנו. במבוא מזכיר הרב אדלר את הרב שלום יעקב דז"ייקוב זצ"ל, ת"ח אוהב ספר שנפטר לאחרונה בפתאומיות, שהוא זה שעודד אותו להוציא לאור את דברי רבי יוסף הכהן הנ"ל. ייש"כ לכל העוסקים במלאכה.

פיוטים לחג הסוכות ולשמיני עצרת מאת רבי אלעזר בירבי קליר. מהדירה: שולמית אליצור. ירושלים, האיגוד העולמי למדעי היהדות, תשפ"ד. שני כרכים. (elizur@mcc.huji.ac.il)

חמישים יצירות פיוט קטנות וגדולות נמצאות בחיבור מונומנטלי זה, העוסקות בענייני חג הסוכות ומצוותיו, העלייה לרגל, הקורבנות המיוחדים של החג, ניסוך המים ושמחת בית השואבה, סיפור יציאת מצרים ונדודי ישראל במדבר, פיוטי הגשם וההושענות, וגם פיוטי שמחת תורה, למרות שבימי הקליר סיום התורה נחוג בשבת בה קראו את פרשת וזאת הברכה ולא בשמיני עצרת. הפיוטים מובאים בנוסח מדויק על פי כתבי יד, חלקם מהגניזה,

עם הערות נוסח ומקורות וביאורים מאירי עיניים, ומבוא מקיף ביותר, שהוא למעשה חיבור שלם בפני עצמו, ובו שמונה פרקים המפרנסים יותר מ-300 עמודים צפופים (מתוך למעלה מ-1200 עמודי הספר), הכוללים כל מה שעשוי לבקש הקורא והלומד והמעייין - הסבר מקיף על סוגי הפיוטים, תפוצתם, ייעודם, תבניותיהם ודרכי השירה שבהם - המקצב, החרזיה, ה'קישוטים' והלשון הציורית, ענייני הלשון בפיוטים - דרכי השימוש בלשון המקרא ובלשון חכמים והשפעת שפות זרות, חידושי מילים ומיליות ייחודיות וצירופי סמיכויות ובניינים מחודשים ועוד. פרק שלם עוסק בתכני הפיוטים - ענייני חג הסוכות, מעשרות, הושענות, שמיני עצרת, שמחת תורה ופטירת משה רבנו, חורבן וגאולה, תולדות העולם וגדולי העם ועוד. בהמשך נמצא פרק מקיף על ענייני הלכה ומנהג ומסורות עתיקות שמוזכרות בפיוטים, עם דגש על כאלו שלא נמצא להן מקור אחר, וכן מנהגי תפילה ונוסחאות תפילה כפי שהם באים לידי ביטוי בפיוטי הקליר, ועוד. בנספחים נמצאים פיוטים נוספים שרק מיוחסים לקליר, מקורות הפיוטים ותיאור כתבי היד, ומפתחות מפורטים ביותר. שני כרכים אלו מצטרפים לשניים שכבר יצאו לאור עם פיוטי הקליר לימים נוראים. בהקדמה מציינת פרופ' אליצור שסייעו לה בין השאר החוקר התורני הידוע הרב יעקב ישראל סטל, מלומדי ישיבת מיר, שביתו במאה שערים - ומצודתו פרוסה גם אצל גדולי החוקרים באקדמיה, וגם שניים מנכדיה. הספר מוקדש לאחיינה, הרופא רס"ן ד"ר איתן מנחם נאמן הי"ד מהיישוב טנא-עומרים, שנהרג בתחילת מלחמת 'חרבות ברזל' כאשר השתתף בחיסול המחבלים שפלשו לעיר שדרות, וקידש את השם בחייו ובמותו.

פשטות המתחדשים. עורך: הרב ישראל הלפרין. גיליון עשרים וארבעה, שבט תשפ"ה.
214 עמ'. (pshatot@gmail.com)

העיון בתנ"ך היה במשך דורות 'בן חורג' בעולם הישיבות. יתכן שבגלל הנטייה ה'משכילית' להדגיש את לימוד התנ"ך ולצידו את לימוד העברית על חשבון לימוד התורה הישיבתית-מסורתית - התרחק עולם הישיבות בדורות האחרונים מלימוד תנ"ך שיטתי. בימינו בעולם התורה הציוני כבר נמצא ללימוד התנ"ך מקום נכבד לצד הלימוד הישיבתי שהוא כמובן העיקר, ובישיבות רבות קיימים ר"מים לתנ"ך כדבר מובן מאליה, אבל גם בישיבות החרדיות העיון במקרא הופך להיות לגיטימי ונפוץ יותר ויותר, וזה בא לידי ביטוי גם בגליונות 'פשטות המתחדשים', שמופצים כבר כמה שנים בנייר ובעיקר במיילים בתפוצה שהולכת ומתרחבת. עורכי 'פשטות המתחדשים' מתמקדים בעיקר בהבנת פרקי התנ"ך ממבט של פשוטו של מקרא, שבאופן טבעי כולל גם התייחסות מעמיקה להיסטוריה ולגאוגרפיה וללשון הקודש ועוד. הגיליון החדש מתמקד בספר שמות, וארבעה שערים בו: שער מאמרים והערות, מדור לזכרו של ר' זאב ארליך (ז'אבו) הי"ד מעופרה שנפל בלבנון לפני מספר חודשים ורבים מהכותבים והקוראים זכו לראות אותו ולשמוע אותו בהזדמנויות שונות, שער נוסף שיש בו תקצירים של מאמרים שהתפרסמו בגליונות 'פשטות המתחדשים' כסדר ספר שמות, שער נוסף ובו פרק מתוך תורתו של הרב יהודה קופרמן זצ"ל העוסק בענייני פשוטו של מקרא, ועוד מדור של מכתבים ותגובות. הכותבים הם מכל קצווי עולם התורה, והמאמרים כוללים

דיון בזהותו של 'המלאך' ההולך לפני מחנה ישראל במדבר (לדעת המחבר: עמוד הענן הוא המלאך!), דיון במשמעות דברי חז"ל שיוכבד נולדה 'בין החומות', בירור סתירה בין פירושים של הגר"א בפשוטו של מקרא בהנחה שחלק מהם נכתבו בצעירותו וחלק בבגרותו, דיון בעניין שני התפקידים השונים של קריעת ים סוף, בירור מעמיק ורחב ביציאות המוקדמות ממצרים של בני אפרים ומנשה, שחלק מהם מצאו את מקומם בארץ ישראל הרבה לפני יציאת מצרים וחברו לאחיהם היוצאים ממצרים רק כאשר אלו הגיעו ארצה, והמחבר מנסה להסביר מדוע העובדה הזו הוסתרה-למעשה בסיפורי התורה, ונשארו ממנה רק רמזים. במדור לזכור של ז'אבו נמצאים מאמרים בנושאים שהוא עסק בהם - מקומו של הר גריזים וזיהוי המזבח בהר עיבל, מקומם של קבר רחל אמנו ושל 'עמק חברון', ראיית הארץ ע"י משה בהר נבו וההבדל בין המונחים 'באי שער העיר' ו'יוצאי שער העיר', שני המאמרים האחרונים מאת שני אחיו של ז'אבו הרב איציק אמיתי ויגאל אמיתי שיח'. במדור התגובות נמצאות שתי תגובות על מאמרו החדשני של הרב ד"ר מרדכי הלפרין, אביו של העורך, שגירסה ראשונה שלו התפרסמה בזמנו ב'המעין' וגירסה מחודשת בגיליון הקודם של 'פשוטות המתחדשים', שבו הוא מנסה להוכיח ש'אנטוכייה', שהיא לבוא חמת, נקודת ציון בגבול הצפוני של הארץ המובטחת, נמצאת בבקעת הלבנון, ולא כמקובל הרבה יותר צפונה, ומובאות גם תגובותיו של הרב הלפרין, ובהמשך תגובה למאמר בעניין מהות התרועה. יש לשבח את העורכים על המפעל הנפלא שהם לקחו על עצמם. מומלץ לכל לומד תנ"ך, ובעיקר למתעניין בפשוטו של מקרא, להצטרף חנימית למקבלי הגיליונות במייל, או בתשלום למקבלי הגיליון בדואר.

קומץ הלבונה. עיונים בדברי ספר "מנחת חינוך" לפי סדר פרשיות השבוע. ישי דוד בישיץ. מצפה אשתמוע, תשפ"ה. 220 עמ'. (054-2858140)

הסקירה כאן ב'המעין' של הספר היקר הזה, ספר הביכורים של הרב בישיץ זצ"ל, עטופה ביון כבד. המחבר נהרג בחודש שבט האחרון בדמי ימיו בתאונת דרכים מחרידה בצומת בית-קמה שבנגב בדרכו לישיבה הגבוהה במושב גמזו שבה לימד, כאשר משאית שנהגה נהג בפראות מחצה אותו למות בעודו מחכה בצומת לאור הירוק. אחרי שנות לימוד רבות בישיבת עטרת נחמיה בת"א בראשות הרב מיכה הלוי שליט"א רבה של פ"ת, הוזמן הרב ישי ז"ל ללמד בישיבת 'נטע ימינך' שבישוב מצפה אשתמוע שבדרום הר חברון, והוא עבר לשם עם משפחתו ושמונת ילדיו שיח', ועשה מלאכתו נאמנה כשהוא מאהיב את התורה על לומדיה, עד לאסון שלקח אותו השמימה שבוע בלבד לאחר שיצא ספר זה לאור. נוסף לישיבה באשתמוע לימד הרב בישיץ גם במקומות תורה אחרים, ותורתו הייתה שמחה ומאירה. שנים רבות העביר הרב בישיץ בשבתות שיעורים בספר מנחת חינוך על אחת המצוות שבפרשה, ונהנה כל פעם מחדש מהקפת הנושא על כל צדדיו ע"י ר"י באב"ד זצ"ל והעמידה שלו על הנקודות העיקריות שבכל מצוה, באופן שמעורר את הלומד להמשיך את הביור והעיון בפרטיה ובכלליה בעקבות דברי החינוך ומנחתו, ובספרו נוטל המחבר בכל פרשה מצוה אחת ומנתח אותה לנתחיה. כך למשל בפרשת ויקרא הוא עוסק במצוה להעיד עדות אמת בבית דין 'אם לא יגיד ונשא עונו' על פרטיה וגבולותיה. הוא מביא את המחלוקת בין

האחרונים עד כמה שונה עדות בדיני ממונות מעדות בדיני נפשות, ומנסה להשליך מכך על מחלוקת הראשונים בעניין חובת תלמיד חכם להעיד. הוא גם מברר אם העדות עיקר מטרתה עקרונית - להוציא את האמת לאור, או מעשית - לחייב את החייב ולזכות את הזכאי, ומוצא נפקא-מינות בין הגישות האלו. הספר מוקדש בין השאר לאחיו הגדול של הרב בשיץ אלקנה ז"ל, שהיה בזמנו תלמידי בשיבת שעלבים, שגם הוא נהרג בתאונת דרכים לפני מספר שנים. שבר על שבר. בדברי ההקדמה המרגשים לספר כותב המחבר על המלחמה שבה אנו נמצאים עתה ועל החובות המיוחדות שיש לבני התורה בתקופה שבה האש רועמת בחזית, וזו הצוואה שהשאיר אחריו. תנוחם משפחתו מן השמים. חבל על דאבדין. תנצב"ה.

שו"ת רבני פוע"ה. רפואת הגבר בהלכה. עורך: הרב אריה כץ. ירושלים, מכון פוע"ה, תשפ"ה. 168 עמ'. (adcatz@gmail.com)

עיקר עיסוקו של מכון פוע"ה שבראשות ידידי הרב מנחם בורשטין שליט"א הוא ייעוץ והדרכה בענייני פיריון, לידה, אישות וכו' לציבור בכלל, ולמי שחשובה לו שמירת ההלכה בנושאים אלו בפרט. אולם במעגל השני פועל המכון גם כדי לסייע לגברים שסובלים מבעיות אורולוגיות ותיפקודיות, והם מעוניינים בנושאים רגישים אלו להגיע לפתרונות שלא גורמים לבעיות הלכתיות. בעניינים אלו עוסק ספר זה, השלישי בסדרת 'שו"ת רבני פוע"ה' - הראשון עסק בענייני המשפחה ומגפת הקורונה והשני בענייני החולה וצום יום הכיפורים - ומסתמא לא האחרון בה. י"ד מאמרים בקובץ, הראשון והכללי יותר נכתב ע"י ראש המכון ובו הוא סוקר את הבעיות הרפואיות-הלכתיות שקיימות אצל גברים, ואחריו באים מאמרים העוסקים בענייני בדיקת זרע מסוגים שונים, נטילת זרע מן המת לצורך הולדה, ניתוחים שונים באברי הרבייה הגבריים - הגדרת 'פצוע דכא' שנאסר לבוא בקהל ותרגומה למציאות הרפואית בימינו, הסרת ערמונית באופן שאינו אוסר, איזה בעיות אורולוגיות יש לגלות למשודכת ולמשפחה לפני הנישואין, ובענייני פוריות ושבת - היתר נטילת תרופות לצורך קיום מצות עונה, ומאמר חשוב מאוד בעניין הטיפול בתסביב אשך בשבת - העורך הרב כץ מתאר את הבעיה שאינה כה נדירה, ומכריע בצדק שיש להתייחס אליה בדרך כלל כספק פיקו"נ. בהמשך הרב יוסף איתן, מהוותיקים שברבני מכון פוע"ה, דן בכל הצדדים ההלכתיים של הבדיקות האורולוגיות המתבצעות כשיגרה בבדיקה הרפואית בלשכת גיוס לכל מלש"ב. לדעתו אין צורך שהרופא הצבאי יבדוק את האבר והאשכים יותר מאשר בדיקה מינימלית לוודא שאין בהם בעיה משמעותית, ורק אם הוא פוגש בממצא בעייתי במיוחד עליו להפנות את הבחור לבדיקות נוספות, ואז כדאי לבחור להתייעץ בעניין הבדיקות הדרושות עם רבני מכון פוע"ה, מפני שלא כולן חיוניות ולא כולן מותרות לכתחילה. בפרק זה הייתי מוסיף הערה שאין בשום אופן להסכים שהבדיקה הזו בלשכת הגיוס תיעשה ע"י רופאה-אשה, והיו דברים מעולם. הרב בנימין דוד, האחראי על המדור הצרפתי בפוע"ה, כותב על ענייני רפואה והלכה בהיפוספדיאס - מצב שבו תינוק נולד כשהפתח שממנו יוצא השתן אינו נמצא בקצה האבר אלא במקום יותר נמוך באבר. הוא מביא את ההיתר המקובל לדחות את המילה אם יש צורך בניתוח עד הזמן המתאים

לדעת הרופאים, ועל כך שאם הסרת העורלה, שהיא למעשה ברית המילה עצמה, נעשית במהלך הניתוח - עדיף שהמנתח יהיה רופא שומר מצוות. להפתעתי הוא כותב שם בהע' 15 שרק אם הנקב נמוך מאוד ונמצא קרוב לשק האשכים (דהיינו שבגוף האבר אין נקב כלל) עלולות להיגרם בעיות פוריות, אך לפי מה שידוע לי גם במצבים פחות קשים יש לחשוש לפגיעה בפוריות, ואכמ"ל. הוא מדגיש את החובה במקרים האלו להתייעץ עם ת"ח המצוי בנושא ואו עם מוהל ירא שמים שמבין בתחום, ולא לסמוך בעניינים אלו שהם בעלי משמעות הלכתית כה כבדה על הרופא בלבד. יישר כוחם של כל השותפים לחוברת חשובה זו.

שיח שאול. פרקי מחשבה והדרכה. הרב שאול ישראלי. ירושלים, מוסד הרב קוק, תשפ"ה. שלושה כרכים [כ-1500 עמודים]. (02-6526231)

הגר"ש ישראלי זצ"ל היה קודם כל ראש ישיבה ודיין ופוסק, אך עסק רבות גם בענייני הגות ומחשבה וחינוך בכתב ובעל-פה. חתנו החרוץ הרב אברהם ישראל שריר שכבר הוציא לאור כרכים רבים מדברי תורתו אסף את רשימותיו ושיחותיו ודרשותיו ומאמריו של חותנו בענייני התורה ולימודה, אמונה ומוסר, חברה ומדינה ומעגל החיים, וכן דברים על אישים שכתב במסגרות שונות. בעבודת נמלים חיבר את הדברים הרבים שמצא בעיזבונו עם דברים שנדפסו ודברים בעל פה שהוקלטו וסוכמו במהלך עשרות שנות פעילותו תורנית - מלימודי בצל מרן הרב זצ"ל בישיבת 'מרכז הרב' בראשיתה, עבור דרך רבנותו בכפר הרא"ה ופעילותו הנמרצת בשדה הרבנות והחינוך, וכלה בשנותיו הרבות כדיין וראש ישיבה וממנהיגי הציבור הדתי בארץ. הספר מחולק לתריסר שערים לפי הנושאים השונים, לכל מאמר צורפו השלמות ומקורות ותאריכים וכד', ובסוף הכרך השלישי נמצא מפתח מפורט. בין עשרות האישים שהמחבר כתב עליהם, נוסף למרן הרב ולבנו הרצי"ה זצ"ל כמובן, נמצאים הרב שמואל מוהליבר ורבי חיים עוזר, הרב בר אילן והרב מיימון, הרב אונטרמן והרב זווין, ועוד רבים אחרים. חן מיוחד נסוך על כתיבתו של הגרש"י זצ"ל, ודבריו קיימים לדורות. יישר כוחו של חתנו הרב שריר שעושה לילות כימים כדי שתורה מפוארת זו תהיה נגישה לרבים. חמרא למריה וטיבותא לשקיה.

תולדות רבינו חיים בן עטר. הרב ראובן מרגליות. רחובות, תשפ"ד. תמו עמ'.
(chananiaw@gmail.com)

לפני מאה שנה בשנת תרפ"ה הוציא לאור בלבוב שבפולין ת"ח צעיר ונמרץ ספר מיוחד במינו המתאר את דמותו ואת תורתו של רבנו חיים בן עטר, בעל 'אור החיים'. אחיינו המסור הרב חנניה ויינברג נר"ו מרחובות שיתף את בית ההוצאה הידוע שליד מוסדות 'חברת אהבת שלום' בהדפסה מחודשת ומתוקנת ומהודרת של הספר, עם תוספות של הערות המחבר משולי גיליונות ספרו ועוד הוספות רבות, בהם 'נר למאור' - קונטרס שלם ובו הערות על הספר 'אור החיים' לפי סדר הפרשות, ועוד נספחים רבים: 'ציונים לתורה' - הפניות לדברי חז"ל על

פסוקי התורה, הערות על מנחת חינוך ועל התרגומים, ועוד מאמרים ואגרות וסקירות שכתב הוא ושכתבו עליו, דבר נאה ומתקבל. יישר כוחו של הרב חנניה שליט"א שעושה ומעשה בכל כוחו להפיץ את תורת הגאון הרב מרגליות זצ"ל, לשם עולם שלא ייכרת.

תחומין. מד. תורה, חברה ומדינה. קובץ הלכתי. אלון שבות, צומת, תשפ"ד. 560 עמ'.
(books.zomet@gmail.com)

כך זה של 'תחומין' כרוך בטבורו במלחמת 'חרבות ברזל' שהוא יצא לאור בעיצומה. כך למשל זקן חברי המערכת, אחרון המייסדים, ידידי הרב ד"ר איתמר והרפטיג נר"ו, מציע בדברי הפתיחה שלו להוסיף תפילה מיוחדת למניעת הפיגועות בדו"צים, אש על ומאת כוחותינו, שכמו בכל מלחמה גם במלחמה זו לא מעטים נפצעו ונהרגו ממנה לצערנו. במקביל לנוסח תפילת הנכנס לבית מדרש 'שלא יארע דבר תקלה על ידי' וכו' - הוא מציע להוסיף לתפילה לפני היציאה לקרב 'שלא יארע דבר תקלה על ידי, ולא אפגע ח"ו בחבריי, ולא אפגע על ידם, כי שומר מצוה לא ידע דבר רע'. ידידי הרב מנחם פרל ראש מכון צומת מזכיר בדבריו את הצורך לעלות קומה בשלב זה של 'ראשית צמיחת גאולתנו', ולרענן את התרבות והמוסר היהודיים המקוריים, כדי שעם ישראל ומדינת ישראל ימלאו כראוי את תפקידיהם הלאומיים והעולמיים. אחרי ההקדמות החשובות האלו מובאים נ"ג מאמרים ערוכים באופן מדוקדק ע"י תשעת חברי המערכת הפעילים והחרוצים. המאמרים עוסקים בענייני מלחמה וזיהוי חללים וקבורה ושחרור חטופים בעת מלחמה וקדימה בפדיון שביים ועוד, ובענייני כלכלה אקטואליים ובהם המטבעות הדיגיטליים בהלכה, הכלכלה בעידן הגלובלי - כשאי אפשר למעשה להשביט עסקים גדולים 25 שעות ויותר בכל שבוע, ועוד ענייני שבת ומועד ומשפט עברי וחברה ושלטון (הפרדת רשויות על פי ההלכה, מהו התוקף ההלכתי של פסיקות בתי המשפט, פיצויים על כליאת שוא [בעקבות הזיכוי במשפט זדורוב] ועוד). בהמשך מובאים מאמרים בענייני אישות ומשפחה, מאמרים חשובים בענייני רפואה - כמו דרך קבלת החלטות בענייני פיקוח נפש אצל חולים קשים וחולים סופניים, שאלות בענייני איסור והיתר ובהם שוב ברורים בענייני בשר מתורבת לסוגיו, על צבע התכלת ההלכתית (סגול-כהה כפי שיש כאלו שמנסים להוכיח - או תכול-שמים כמקובל בצדק לענ"ד; עצם זיהוי החילזון כארגמון קהה קוצים כבר כמעט מובן מאלי), ועל ברכות ראייה על פלאי הטבע הנצפים בעזרת עזרים טכנולוגיים. המאמר האחרון הוא של חבר המערכת הרב בועז אופן, שבנו נפל בעת שירותו, העוסק בקידוש השם בכלל - ובעת שיבת עם ישראל לארצם בפרט. השם הטוב שיצא בציבור התורני לגווניו 'לתחומין' ולמאמרים המתפרסמים בו אינו תוצאה של פעולה יחצ"נית מוצלחת, אלא הוא מוכיח את הצדקתו פעם אחר פעם בכל כך שיוצא לאור. חמרא לכל המחברים החשובים שליט"א שהשתתפו בכתיבה בכרך זה, וטיבותא לעורכים על עבודתם המעולה שיש בה תועלת לדורות.

תנאים בקידושין ובנישואין. יעקב גולן. ירושלים, יד הרב נסים, תשפ"ג. כב+396 עמ'.
(info@yadharavnissim.co.il)

בעיית מסורבות הגט בימינו היא בעיה קשה, ורבים וטובים ניסו ומנסים לצמצם את התופעה עד כמה שאפשר. החשש מגט מעושה מונע פעולות ישירות כנגד הבעל הסורר, והדברים עתיקים. ניסיונות בעבר מכיוונים שונים להטיל תנאי בקידושין, מה שאפשרי לכאורה מעיקר הדין, נתקלו בהתנגדות נחרצת מצד כל גדולי ישראל, וירדו מהפרק, אך מדי פעם מתעוררים מחדש רעיונות מהסוג הזה בווריאציות שונות. המחבר מציג את כל המקורות בנושא ומנסה לשכנע שאפשר לגשר על פני החששות של גדולי הפוסקים לבין האפשרות להשתמש בתנאים מסוגים מסוימים. בצדק כותב המחבר שאין לו יומרה לפסוק הלכה, ולכן חוץ מאשר הצגת החומר באופן ברור ומדויק לא נראה שתהיה לספר זה השפעה מעשית כלשהי.

תרי עשר. תורה נביאים כתובים, מהדורת האוניברסיטה העברית בירושלים. ירושלים, המכון למדעי היהדות ע"ש מנדל, תשפ"ד. ריד+86 עמ'. (02-6586659)

לאחר הפסקה של עשרים שנה יצא לאור כרך נוסף, רביעי במספר, של מהדורת התנ"ך מפעל המקרא של האוניברסיטה העברית, המציג לפני החוקר המעוניין את כל החומר העתיק הקיים הקשור לנוסח המקרא. הנוסח בפנים הוא נוסח כתר ארם צובא (ובדפים החסרים בו - נוסחו המשוחזר על פי כמה כת"י עתיקים אחרים, בדומה למה שעשו הרב מרדכי ברויאר ופרופ' מנחם כהן במהדורותיהם), וחילופי הנוסח מתועדים במערכת רחבה ומסובכת של הערות וצינונים והפניות ומקורות, כולל מהמסורה ומהתרגומים העתיקים, ממגילות מדבר יהודה, מציטוטים מספרות חז"ל ומכתבי יד עתיקים ועוד, מקורות המכסים תקופה של כאלפיים שנה של עדויות כתובות של נוסח התנ"ך, שכמובן לכל אחת מהן משקל משלה. המהדירים מדגישים שאין כלל בסדרה זו ניסיון לשחזר את הטקסט 'המקורי' או להציע שינויים ותיקונים וכד' בנוסח המקובל, אלא יש כאן הצגה של כל המידע הקיים עם הערות פרשניות, כולן באנגלית דווקא, בניגוד לכרכים הקודמים ישעיהו (תשנ"ה) ירמיהו (תשנ"ז) ויחזקאל (תשס"ד) שבהן היה תרגום מקביל לעברית. כמו כן נוספו בכרך זה מבוא מקיף באנגלית ותרגומים לאנגלית מכל ציטוט שאינו עברי שמובא בהערות, וכל זה משום שהספר מיועד לחוקרי מקרא מהעולם כולו, ואין חוקר מקרא עברי שלא יוכל להסתדר באנגלית, מה שאין כן ההיפך... כצפוי המהדירים לא יכלו להימנע מדיון על ה'געיות', המתגים הרבים שנמצאים בכתר ארם צובא לכאורה שלא בעקביות, שנשתברו קולמוסים על ההתייחסות אליהן; עורכי המהדורה הזו נקטו שיטה לעצמם בנושא הזה והאריכו בהסברתה, ואכמ"ל. עשרות חוקרים שותפים לעבודת הענק הזו, שלחלקים ממנה יש אכן ערך לדורות.

